

UDK: 37.378

Jonibek Y. KURBANOV,

O'qituvchi, Termiz tumani 16-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, Termiz, O'zbekiston

E-mail: qurbonov8811@gmail.com, ORCID: 0009-0001-2211-803X

TerDPI "Matematika va informatika" kafedrası dotsenti, PhD. R.To'rayev taqrizi asosida

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FACTORS IN DEVELOPING MEDIA THINKING IN GENERAL SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

In this scientific and academic work, the problem of developing media thinking in general secondary school students is comprehensively analyzed from the point of view of organizational and pedagogical factors. The work theoretically covers the essence of the concept of media thinking, its structural components, and its relationship with the concepts of media literacy, media culture, and critical thinking. The organizational and pedagogical factors of developing media thinking are analyzed separately and in their interrelation. Criteria and practical recommendations for determining media thinking are proposed.

Key words: Media thinking, critical thinking, general secondary education, organizational factors, pedagogical factors, teacher competence, media education.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARIDA MEDIA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILIY VA PEDAGOGIK OMILLAR

Annotatsiya

Ushbu ilmiy-akademik ishda umumiy orta ta'lim maktabi o'quvchilarida media tafakkurini rivojlantirish muammosi tashkiliy va pedagogik omillar nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilingan. Ishda media tafakkur tushunchasining mohiyati, tarkibiy komponentlari, uni media savodxonlik, media madaniyat va tanqidiy tafakkur tushunchalari bilan nisbati nazariy jihatdan yoritilgan. Media tafakkurni rivojlantirishning tashkiliy omillari va pedagogik omillari alohida-alohida hamda o'zaro bog'liqlikda tahlil qilingan. Media tafakkurni aniqlash bo'yicha mezonlar va amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Media tafakkur, tanqidiy tafakkur, umumiy o'rta ta'lim, tashkiliy omillar, pedagogik omillar, o'qituvchi kompetentligi, media ta'lim.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МЕДИА-МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В данной научно-академической работе всесторонне анализируется проблема развития медиа-мышления у учащихся общеобразовательной средней школы с точки зрения организационно-педагогических факторов. Работа теоретически охватывает сущность понятия медиа-мышления, его структурные компоненты и его связь с понятиями медиаграмотности, медиакультуры и критического мышления. Организационно-педагогические факторы развития медиа-мышления анализируются как отдельно, так и во взаимосвязи. Предложены критерии и практические рекомендации по определению медиа-мышления.

Ключевые слова: Медиа-мышление, критическое мышление, общеобразовательная средняя школа, организационные факторы, педагогические факторы, компетентность учителя, медиаобразование.

Kirish. Zamonaviy jamiyat rivojlanishining o'ziga xos xususiyati – axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur'atlarda takomillashuvi, media makonning kengayishi va yoshlarning kundalik hayoti media resurslar bilan chambarchas bog'liq holga kelganligidir. Internet tarmoqlari, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli platformalar, onlayn ommaviy axborot vositalari bugungi kunda nafaqat kattalarning, balki maktab yoshidagi bolalarning ham axborot iste'moli, dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va fikrlash uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli zamonaviy pedagogika fanida "media tafakkur", "media savodxonlik", "media madaniyat" tushunchalari alohida ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish, raqamli iqtisodiyotga o'tish va "Yangi O'zbekiston" strategiyasi doirasida yoshlarni zamonaviy axborot muhitida mustaqil, tanqidiy va mas'uliyatli fikrlashga o'rgatish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmon va

qarorlarida, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda, Milliy tayyorgarlik dasturlarida raqamli savodxonlik, axborot madaniyati va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish masalalari alohida ta'kidlab o'tilgan [1]. Bu esa umumiy o'rta ta'lim maktablarida media tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish muammosini nazariy jihatdan asoslash hamda amaliyotda samarali tashkiliy-pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Media ta'lim va media tafakkur konsepsiyalari xalqaro miqyosda bir qancha yetakchi olimlar tomonidan nazariy va amaliy jihatdan tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, L.Masterman media ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarda matnlar, tasvirlar va axborot oqimidagi yashirin ma'nolarni va manipulyatsiyalarni ajrata olish ko'nikmasini rivojlantirish ekanligini tadqiqot ishlarida asoslab bergan [7]. A.V.Fedorov esa media ta'lim va media tafakkurni shakllantirishning kompleks modelini ishlab chiqqan bo'lib, unda o'quvchilarning media matnlarni tahlil qilish darajalari va ularni maktab ta'lim tizimiga integratsiya

qilish mexanizmlari tadqiqot ishlarida ko'rsatib o'tgan [6]. W.Potter media tafakkurni rivojlantirishni faqatgina texnik ko'nikmalar bilan cheklamay, uni shaxsning axloqiy va tanqidiy madaniyati bilan bog'lagan [8].

Media tafakkur – bu shaxsning turli media manbalardan olingan axborotni qabul qilish, tahlil qilish, tanqidiy baholash, sintez qilish va undan mustaqil, ongli xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Media tafakkur shakllangan o'quvchi soxta axborot (dezinformatsiya), manipulyatsiya, ekstremistik va boshqa zararli kontentni farqlay oladi, media matnlarning maqsadi, muallifligi, ishonchligi va ijtimoiy-madaniy kontekstini anglaydi. Aksincha, media tafakkuri yetarlicha shakllanmagan o'quvchilar noto'g'ri, chalg'ituvchi yoki zararli axborot ta'siriga tez tushib qolish xavfiga ega bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

Birinchidan, raqamli avlod vakillari – bugungi maktab o'quvchilari – amalda “ekran oldida” o'sib-ulg'aymoqda va ularning bilim olish, muloqot qilish, dam olish faoliyatining katta qismi media makon bilan bog'liq. Bu holat an'anaviy pedagogik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Ikkinchidan, media makonda tarqalayotgan axborotning hajmi va tezligi shu qadar ortganki, o'quvchilarda tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari bo'lmasa, ular osongina manipulyatsiya, soxta yangiliklar (fake news), populist va ekstremistik g'oyalari ta'siriga tushib qolishlari mumkin.

Uchinchidan, hozirgi kunga qadar o'tkazilgan tadqiqotlarda media savodxonlik masalalari ko'proq o'rganilgan bo'lsa-da, media tafakkurni rivojlantirishning tashkiliy va pedagogik omillari, ya'ni bu jarayonni ta'minlovchi institutsional, metodik, kadrlar salohiyati, moddiy-texnik va boshqaruv mexanizmlari yetarlicha kompleks tadqiq etilmagan.

To'rtinchidan, umumiy o'rta ta'lim tizimida media ta'lim elementlarini alohida fan sifatida emas, balki integratsiyalashgan (fanlararo) yondashuv asosida joriy etish zarurati mavjud bo'lib, bu borada aniq tashkiliy-pedagogik model va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

Beshinchidan, jahon amaliyotida “raqamli avlod” yoki “Z avlod” deb ataluvchi bugungi o'quvchilar tengdoshlarining oldingi avlodlarga nisbatan axborotni butunlay boshqacha – kichik qismlarga bo'lgan, tezkor, ko'p vazifali tarzda – qabul qilish xususiyatiga ega ekanligi psixologik-pedagogik tadqiqotlarda alohida ta'kidlanadi. Bu holat an'anaviy, chiziqli va matn-markazlashgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligini pasaytirishi, shu bilan birga vizual, interaktiv va amaliyotga yo'naltirilgan yangi pedagogik yechimlarni izlashni taqozo etishi mumkin.

Oldinchidan, media makonning globallashuvi sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash, o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash bilan bir qatorda global fuqarolik ongini ham shakllantirish zarurati media tafakkurni rivojlantirish jarayonining yana bir muhim, ko'p qirrali jihati hisoblanadi.

Ushbu ishning maqsadi – umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida media tafakkurni rivojlantirish jarayonini ta'minlovchi tashkiliy va pedagogik omillarni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda ta'lim amaliyoti uchun asoslangan tavsiyalar va integratsion model ishlab chiqishdan iborat.

Natija va muhokama. Media tafakkurning tarkibiy tuzilishini tahlil qilishda quyidagi asosiy komponentlarni ajratish mumkin:

Kognitiv komponent – bu komponent o'quvchining media matnlarni idrok etish, tushunish, tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish bilan bog'liq bilim va intellektual

ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Kognitiv komponent doirasida o'quvchi media matnning janrini, kompozitsion tuzilishini, ifoda vositalarini, muallif nuqtai nazarini aniqlay oladi, shuningdek axborotning haqiqiy voqelikka mosligini, faktlar va fikrlarning farqini tushunadi [3].

Baholovchi-tanqidiy komponent – ushbu komponent o'quvchining media kontentni tanqidiy nuqtai nazardan baholash, manba ishonchligini tekshirish, mumkin bo'lgan manipulyatsiya usullarini aniqlash, turli manbalarni bir-biri bilan solishtirish ko'nikmalarini ifodalaydi. Bu komponent media tafakkurning “yadrosi” hisoblanadi, chunki aynan tanqidiy baholash orqali shaxs dezinformatsiya va manipulyativ ta'sirlardan himoyalanaadi [4].

Emotsional-qadriyatli komponent – media matnlar ko'pincha emotsional ta'sir ko'rsatishga qaratilgan bo'ladi. Shu sababli o'quvchida media kontentning emotsional ta'sirini anglash, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, shoshilinch, emotsional asosda qaror qabul qilishdan saqlanish ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, bu komponent milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda media kontentni baholash qobiliyatini ham qamrab oladi.

Faoliyat-amaliy komponent – media tafakkur nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmaydi, balki amaliy faoliyatda – o'quvchining o'zi media kontent yaratishi, ijtimoiy tarmoqlarda mas'uliyatli xatti-harakat qilishi, axborot xavfsizligi qoidalariga rioya etishi, o'z fikrini asoslangan holda ifodalashi kabi ko'nikmalarda namoyon bo'ladi.

Kommunikativ komponent – Media makon – bu, avvalambor, kommunikatsiya makonidir. Shu sababli o'quvchida media vositalar orqali samarali va madaniyatli muloqot qilish, boshqalarning fikriga hurmat bilan qarash, dialogik muloqot yuritish ko'nikmalari ham media tafakkurning muhim tarkibiy qismidir [5].

Ushbu beshta komponentni pedagogik amaliyotda alohida-alohida “o'rgatish” mumkin emasligini alohida ta'kidlash lozim – ular yaxlit, murakkab tuzilmaning turli qirralari sifatida bir vaqtning o'zida, bir-biriga singdirilgan holda rivojlanadi. Masalan, o'quvchi bilan media matn ustida ishlashda o'qituvchi bir vaqtning o'zida ham kognitiv (matnni tushunish), ham tanqidiy-baholovchi (ishonchlilikni tekshirish), ham emotsional-qadriyatli (shaxsiy munosabatni shakllantirish) jarayonlarni birgalikda faollashtiradi. Aynan shu kompleks, integrallashgan yondashuv media tafakkurni rivojlantirish metodikasining o'ziga xos xususiyatini belgilaydi.

Media tafakkur darajalarini aniqlashda foydalanish mumkin bo'lgan mezonlar tizimini ham alohida ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiq. Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili asosida quyidagi asosiy mezonlarni ajratish mumkin: bilim mezon – o'quvchining media tizim, janrlar va ifoda vositalari haqidagi nazariy bilimlar darajasi; faoliyat mezon – o'quvchining amaliy vaziyatlarda media matnlarni tahlil qilish, manbani tekshirish, mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini qo'llay olish darajasi; munosabat mezon – o'quvchining media makonga, undagi axborotga, o'z mas'uliyatiga nisbatan shakllangan qadriyatli munosabati; ijodkorlik mezon – o'quvchining o'zi sifatli, axloqiy jihatdan asoslangan media kontent yarata olish darajasi. Ushbu to'rt mezon o'zaro bog'liq holda media tafakkur darajasini yaxlit va ob'ektiv baholash imkonini beradi. Amaliyotda ushbu mezonlarni qo'llashda ularni bir-biridan ajratilgan holda emas, balki kompleks, bir-birini to'ldiruvchi ko'rsatkichlar tizimi sifatida ko'rib chiqish tavsiya etiladi, chunki faqat bitta mezon (faqat bilim darajasi) bo'yicha yuqori natijaga erishgan o'quvchi boshqa mezonlar (masalan, amaliy qo'llash yoki ijodkorlik) bo'yicha hali yetarlicha rivojlanmagan bo'lishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, media tafakkur – statik, bir marta shakllanib qoladigan hodisa emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi, dinamik jarayon hisoblanadi. Shaxs hayoti davomida yangi media texnologiyalar, yangi kommunikatsiya shakllari va yangi ijtimoiy vaziyatlar bilan to'qnashar ekan, uning media tafakkuri ham doimiy ravishda takomillashib, boyib boradi. Shu sababli maktabda shakllantirilgan media tafakkur asoslari – bu shaxsning butun umri davomida davom etuvchi “uzluksiz ta'lim” jarayonining boshlang'ich, ammo hal qiluvchi bosqichi sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. O'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida media tafakkurni rivojlantirish – zamonaviy raqamli jamiyat sharoitida dolzarb va murakkab pedagogik vazifa bo'lib, uning samarali amalga oshirilishi ikki asosiy omillar guruhining – tashkiliy va pedagogik omillarning – uzviy, sinergik ta'siriga bog'liqdir. Ushbu ikki omillar guruhi bir-biridan ajralgan holda emas, balki yaxlit tizim sifatida, o'zaro shartlangan holda faoliyat yuritganda ta'lim amaliyotida haqiqiy, barqaror natija berishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Ta'lim to'g'risida. O'RQ-637-son. – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida (PF-6079-son, 2020-yil 5-oktabr).
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida. – Toshkent, 2017-yil 6-aprel, 187-son.
4. Muralova R.A. O'quvchilarni media ta'lim vositasida tanqidiy fikrlashga o'rgatishning pedagogik xususiyatlari // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2020. – № 4. – B. 112-116.
5. Bazarova U.M. Media ta'lim — o'quvchilarning axborot-media tafakkurini shakllantirish omili sifatida // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2022. – № 2. – B. 45-49.
6. Mamarajabov M.E., Tursunov S.Q. Zamonaviy axborot texnologiyalari va ularni ta'lim jarayonida qo'llash tashkiliy-pedagogik omillari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 180 b.
7. Федоров А.В. Медиаобразование и медиаграмотность: учеб. пособие для вузов. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 340 с.
8. Masterman, L. (2001). Teaching the Media. London: Routledge. – 368 p.
9. Potter, W. J. (2019). Media Literacy (9th ed.). SAGE Publications. – 536 p.